

ประวัติโรงพยาบาลในประเทศไทย¹

การแพทย์แผนปัจจุบันเริ่มเข้ามามีบทบาทในประเทศไทย สมัยแผ่นดินของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตั้งแต่ พ.ศ. 2199-2231 เพราะเป็นสมัยที่มีการเปิดรับชาวต่างชาติอย่างกว้างขวาง ครั้นถึงสมัยพระเพทราชา การสมาคมกับชาวต่างชาติได้หยุดลง เป็นผลทำให้การแพทย์แผนปัจจุบันพลอยขาดตอนลงด้วย ดังนั้นคนไทยก็ยังคงได้รับการรักษาพยาบาลแบบโบราณเรื่อยมา จนกระทั่งปี พ.ศ. 2371 สมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การแพทย์แผนปัจจุบันได้เข้ามามีบทบาทอีกครั้งหนึ่ง โดยการเผยแพร่ของพวกมิชชันนารี นิกายโปรเตสแตนต์ ซึ่งมาจากอเมริกา ทำให้การแพทย์แผนปัจจุบันค่อย ๆ วัฒนาการขึ้น

ในอดีตรัฐบาลของประชาชนไม่มีอะไรจะหนักยิ่งกว่าความเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากโรคระบาด ซึ่งทำให้มีคนล้มตายครั้งละจำนวนมาก ในสมัยของรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ทรงหาทางแก้ไขอันตราয়นี้ทุกเวลา จึงดำริที่จะจัดตั้งโรงพยาบาลที่รับรักษาผู้ป่วยไม่เลือกชั้นวรรณะ มีแพทย์ผู้ชำนาญในการรักษาพยาบาล จนกระทั่งวันที่ 22 มีนาคม 2429 พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้ง "คอมมิเต้จัดการโรงพยาบาล" ขึ้นชุดหนึ่ง และพระราชทานทรัพย์ให้เป็นทุนของโรงพยาบาลในขั้นแรก 16,000 บาท เพื่อจัดตั้งโรงพยาบาล ในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2431 โรงพยาบาลก็สร้างเสร็จและกำหนดพิธีเปิด เพื่อเปิดรับรักษา

¹อินตัสศรี, "พลิกประวัติศาสตร์โรงพยาบาลในเมืองไทย," วารสารอินตัสศรี 7 (กุมภาพันธ์ - มีนาคม 2520) : 36-39.

พยาบาล ทรงพระราชทานนามว่า "ศิริราชพยาบาล" เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชายศิริราชกุมภนต์ ซึ่งสิ้นพระชนม์ระหว่างการสร้างโรงพยาบาล เนื่องจากเป้าหมายการสร้างโรงพยาบาล เป็นส่วนพระราชกุศลจึงมีใ้โรงพยาบาลเรียกคยา และคารักษาพยาบาลเป็นอันขาด ยกเว้นผู้ป่วยที่มีศรัทธาจะออกเงินสมทบจึงรับไว้ นอกจากโรงพยาบาลศิริราชจะรักษาผู้ป่วยแล้ว ยังเป็นสถานศึกษาที่ฝึกสอนแพทย์แผนปัจจุบัน พยาบาล และการนฤกรรม จึงนับเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในวงการแพทย์ของประเทศไทย

จากประวัติโรงพยาบาลในประเทศไทยดังกล่าว ถ้าจะแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ แล้วสามารถจะแบ่งได้เป็น 4 ยุคคือ

ยุคโรงพยาบาลมิชชันนารี

ความเจริญก้าวหน้าของโรงพยาบาลในประเทศไทยเป็นผลสืบเนื่องจากการเอาใจใส่และการทุ่มเททั้งกำลังกาย กำลังใจให้การรักษาพยาบาลแก่คนไทยโดยไม่เลือกบุคคลของมิชชันนารี ซึ่งเป็นพวกหมอยอนศาสนาคริสต์ แมตองมจจุอุปสรรคที่เกิดจากความเชื่อถือทางไสยศาสตร์และหมอแผนโบราณ จนกระทั่งทำให้คนไทยศรัทธาแพทย์แผนปัจจุบันได้สำเร็จ ซึ่งผลสำเร็จอันนี้มีส่วนผลักดันให้คนไทยหันมาใช้บริการจากโรงพยาบาลหลวงเพิ่มขึ้นตามลำดับ

มิชชันนารีที่กายโปรเตสแตนต์จากประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นผู้ริเริ่มการแพทย์แผนปัจจุบันในประเทศไทย และเป็นคณะที่มีบทบาทมากที่สุดในวงการแพทย์ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ภายหลังที่ให้การรักษาพยาบาลในกรุงเทพฯ จนได้รับความเชื่อถือพอสมควร ก็ออกไปทำการรักษาพยาบาลประชาชนในต่างจังหวัด ที่จังหวัดเพชรบุรีเป็นแห่งแรก ในปี พ.ศ. 2423 นายแพทย์สะเต็ก หัวหนามิชชันนารีได้สร้างโรงพยาบาลที่ทันสมัยเป็นแห่งแรกในเขตภูมิภาคของประเทศไทย (สร้างก่อนโรงพยาบาลศิริราช 8 ปี) ต่อมาจากนั้นปี พ.ศ. 2451 คณะมิชชันนารีอีกคณะหนึ่ง โดยการนำ

ของนายแพทย์แมคแคนไคตั้งโรงพยาบาลโรคเรื้อน ที่จังหวัดสมุทรปราการ และ พ.ศ. 2467 นายแพทย์คอร์ต ตั้งโรงพยาบาลแมคคอมมิชชันอีกหนึ่งแห่งที่จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังมีโรงพยาบาลของพวกมิชชันนารีที่ตั้งขึ้นอีกมาก เช่น โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ โรงพยาบาลมิชชัน เป็นต้น ซึ่งทุกโรงพยาบาลในปัจจุบันขยายกิจการอย่างกว้างขวาง และทันสมัยโดยมุ่งให้การรักษากฎผู้ป่วยอย่างเต็มที่ ตามอัตราค่าบริการที่ผู้ป่วยพอใจ

เลือก

ยุคโรงพยาบาลมูลนิธิ

โรงพยาบาลมูลนิธิเป็นอีกตอนหนึ่งของประวัติศาสตร์โรงพยาบาลในประเทศไทย เป็นโรงพยาบาลที่มีจุดประสงค์เพื่อรักษาคนไข้ โดยไม่คิดมูลค่า จุดกำเนิดของโรงพยาบาลประเภทนี้ไม่แน่ชัด แต่พอจะคะเนได้ว่าเกิดจากเหตุ 2 ประการ คือ

ประการแรก เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของพ่อค้าคนจีนกลุ่มหนึ่ง ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในสมัยรัชกาลที่ 5 คิดจะสร้างกุศลตามแนวนโยบายของรัชกาลที่ 5 จึงได้รวมตัวจัดตั้งเป็นมูลนิธิ โดยรวบรวมเงินจากพ่อค้าจีนทั่วไป เพื่อสร้างโรงพยาบาล โรงพยาบาลมูลนิธิแห่งแรกมีชื่อว่า โรงพยาบาลเทียนฟ้ามูลนิธิ ซึ่งรับรักษาคนทุพพลภาพ

ประการที่สอง เกิดขึ้นเนื่องจากคนจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ประสบความยากลำบากในการรับบริการจากโรงพยาบาลของรัฐ กล่าวคือไม่สามารถพูดภาษาให้เป็นที่เข้าใจกันได้ ประกอบกับโรงพยาบาลรัฐมีคนไข้ที่ต้องการรักษาพยาบาลเกินกำลังอยู่แล้ว จึงเป็นสาเหตุให้คนจีนที่หามาหากิน ค้าขายจนร่ำรวยรวมมือกันบริจาคเงินก้อนหนึ่งสร้างโรงพยาบาลขึ้นเพื่อแก้ปัญหา

โรงพยาบาลเทียนฟ้ามูลนิธิได้ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2447 นอกจากนี้จะให้การรักษาพยาบาลคนทั่วไปแล้ว ทางโรงพยาบาลยังได้แจกเครื่องนุ่งห่ม อาหาร

แกดูยากจนด้วย แต่กลับบริจาคเงินจากผู้ป่วย เพื่อช่วยเหลือรายจ่ายของโรงพยาบาล ตลอดระยะเวลาคณะกรรมการมูลนิธิของโรงพยาบาลได้ปรับปรุงแก้ไขและขยายโรงพยาบาลให้กว้างขวางมากขึ้น

ยุคคลินิกทั่วไป¹

เนื่องจากโรงพยาบาลประเภทต่าง ๆ ก็มีกาใ้บริการรักษาแก่ประชาชนอย่างเต็มความสามารถ แต่ยังไม่เพียงพอับความต้องการของประชาชนในการรักษาพยาบาล เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว จึงได้มีการ เปิดคลินิกในคอนเียนของแพทย์ หลังจากที่แพทย์ทำงานประจำที่โรงพยาบาล ซึ่งวิธีการนี้ไม่ต้องลงทุนสูงและสามารถจะขยายวงการรักษาออกไปได้กว้างขวางมากขึ้น นอกจากนี้ผู้ป่วยเองก็ให้ความนิยมใ้บริการรักษาพยาบาลของคลินิก เพราะไม่ต้องเสียเวลาเขาคิวนาน ๆ แม้ว่าคลินิกจะมีการ เรียกเก็บค่าบริการสูงกว่าราคาของโรงพยาบาลรัฐหรือโรงพยาบาลมูลนิธิก็ตาม ด้วยเหตุผลนี้จึงเป็นผลทำให้กิจการคลินิกมีการพัฒนาเจริญก้าวหน้าขึ้นเป็น "คลินิกเอกชนประสงค์" หรือ "โพลีคลินิก" ซึ่งเป็นคลินิกที่มีความสามารถในการรักษาพยาบาลที่ไม่จำกัดแต่เพียงโรคภัยธรรมดาเท่านั้น โดยเปิดการรักษาพยาบาลในแขนงต่าง ๆ มากขึ้น

ยุคโรงพยาบาลเอกชน

เนื่องจากจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ทำให้ความต้องการด้านสถานที่รักษาพยาบาลมากขึ้น และรัฐบาลก็มีงบประมาณจำกัดในการขยายหรือสร้างโรงพยาบาลเพิ่มเติม การบริการของโรงพยาบาลจึงไม่ทันกับความต้องการของประชาชน จากสาเหตุนี้เองคลินิกเอกชนประสงค์จึงมีแนวความคิดที่จะรับผู้ป่วยประจำ และมีเครื่องมือเครื่องใช้ทางการแพทย์อย่างครบครัน กล่าวคือแทนที่จะส่งผู้ป่วยหรือคนไข้ กังกล่าวเข้า

¹ คลินิกหมายถึง สถานพยาบาลที่ให้การตรวจและรักษาพยาบาลแก่ผู้ป่วย โดยไม่รับผู้ป่วยนอนพักรักษาร่างกายหรือฟื้นฟูสุขภาพที่สถานพยาบาล

โรงพยาบาลของรัฐหรือมูลนิธิ ในกรณีผู้ป่วยจำเป็นต้องอยู่รักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลดังกล่าว ซึ่งในบริการเกินความสามารถอยู่แล้ว ก็จัดให้ผู้ป่วยที่รักษาที่สถานพยาบาลของเอกชน โดยขยายคลินิกเป็นโรงพยาบาล เจ้าของคลินิกจะตั้งตัวเป็นผู้จัดการหรือผู้อำนวยการ พร้อมจ้างแพทย์ประจำและแพทย์เฉพาะเวลา ตลอดจนพยาบาลและบุคลากรอื่น ๆ จัดตั้งเป็นโรงพยาบาลเอกชน ดังนั้นโรงพยาบาลเอกชนจึงถือกำเนิดมาในรูปลักษณะที่รับผู้ป่วยที่เป็นส่วนเกินมาจากสถานพยาบาลของรัฐ

ประเภทของโรงพยาบาลในประเทศไทย

โรงพยาบาลในประเทศไทยจัดแบ่งเป็นหลายประเภท แล้วแต่วัตถุประสงค์บทบาท และการให้บริการแก่ประชาชน ดังเช่น ลออ หุตาจุงกูร เขียนไว้ดังนี้¹

1. โรงพยาบาลทั่วไป (General Hospital) เป็นโรงพยาบาลที่รับการตรวจและรักษาโรคทั่ว ๆ ไป สำหรับผู้ป่วยทุกเพศทุกวัย โรงพยาบาลประเภทนี้ส่วนใหญ่จะเป็นโรงพยาบาลของรัฐและเป็นโรงพยาบาลส่วนใหญ่ของประเทศด้วย

2. โรงพยาบาลเฉพาะโรค (Special Hospital) เป็นโรงพยาบาลที่รับตรวจและรักษาเฉพาะโรค โรงพยาบาลเหล่านี้จะสนองความต้องการของผู้ป่วยเฉพาะโรคที่ตรงกับบริการที่สถานพยาบาลหรือโรงพยาบาลแห่งนั้น ๆ เปิดรับรักษา ทั้งนี้เนื่องจากแพทย์ พยาบาล จะมีความชำนาญเฉพาะโรคที่ตนคลุกคลีอยู่ โรงพยาบาลประเภทนี้ปัจจุบันแยกชนิดได้ดังนี้คือ

2.1 โรงพยาบาลโรคจิต (Mental Hospital) โรงพยาบาลประสาท (Neurological Hospital)

005279

¹ ลออ หุตาจุงกูร, นิเทศวิชาชีพพยาบาล (คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล 2516), หน้า 54-55.

2.2 โรงพยาบาลโรคติดต่อ (Communicable disease Hospital) ที่ยังแยกชนิดออกไปอีก เช่น โรงพยาบาลโรคเรื้อน โรงพยาบาลรักษาวัณโรค และโรงพยาบาลสำหรับโรคติดต่อทั่ว ๆ ไป เช่น โรงพยาบาลพระบาราศนราศูร เป็นต้น

2.3 โรงพยาบาลที่ตั้งขึ้นเพื่อรักษาเฉพาะผู้ที่ติดยาเสพติด เช่น โรงพยาบาลศรีธัญญาลักษณ์ เป็นต้น

3. โรงพยาบาลที่ตรวจและรักษาโรคทั่ว ๆ ไป แยกผู้ป่วยโดยจำกัดเพศวัย หรือให้บริการแก่ผู้ป่วยเฉพาะหมู่ ไคแก

3.1 โรงพยาบาลเด็ก (Children Hospital) ซึ่งรับตรวจและรับรักษาเฉพาะผู้ป่วยเด็กที่มีอายุไม่เกิน 13 ปี

3.2 โรงพยาบาลที่ตั้งขึ้นเพื่อให้บริการตรวจรักษาโรคแก่ทหารหรือตำรวจ และครอบครัวในขณะเดียวกันให้บริการแก่ผู้ป่วยทั่วไปด้วยและในบางประเทศจะมีโรงพยาบาลที่ให้บริการในปัญหาความสุขภาพอนามัยโดยเฉพาะแก่ทหารผ่านศึก หรือทหารปลดประจำการของประเทศ (Veterans's Hospital)

3.3 โรงพยาบาลที่ตั้งขึ้นเพื่อให้บริการตรวจและรักษาแก่ภิกษุสงฆ์ โดยเฉพาะ เช่น โรงพยาบาลสงฆ์

นอกจากการแบ่งประเภทของโรงพยาบาลตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังสามารถแบ่งออกตามกองทุนที่ได้รับอุดหนุน ซึ่งแบ่งได้ดังนี้

1. โรงพยาบาลของมหาวิทยาลัย (University Hospital) เป็นโรงพยาบาลของรัฐประเภทโรงพยาบาลทั่วไป ซึ่งให้บริการรับการตรวจและรักษาโรคทั่วไปของผู้ป่วย โรงพยาบาลประเภทนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้บริการตรวจรักษาโรคและใช้เป็นศูนย์ค้นคว้าวิจัยเพื่อความก้าวหน้าทางการแพทย์ และเป็นห้องปฏิบัติการสำหรับการศึกษาวิชาชีพในเครื่อการแพทยควย เช่น แพทย์ พยาบาล ทันตแพทย์ เทคนิคการแพทย์ รังสีเทคนิค ฯลฯ

2. โรงพยาบาลเอกชน (Private Hospital) เป็นโรงพยาบาลที่สร้างขึ้นโดยมีบุคคลรวมหุ้นกัน เพื่อให้บริการทางด้านการรักษาพยาบาลแก่ผู้ป่วย ในขณะที่เดียวกันก็คิดค่าบริการตอบแทนด้วย (Profit Hospital) โรงพยาบาลชนิดนี้อาจมีทั้งโรงพยาบาลทั่วไปและโรงพยาบาลที่รับรักษาเฉพาะโรค ซึ่งในปัจจุบันนี้ในกรุงเทพมหานครมีโรงพยาบาลประเภทนี้มากนับได้ว่าเป็นสถานพยาบาลที่ให้บริการมีคุณภาพมากในภาวะที่โรงพยาบาลของรัฐยังไม่ให้บริการแก่ประชาชนได้ไม่เพียงพอ

3. โรงพยาบาลที่ก่อตั้งขึ้นจากมูลนิธิการกุศล (Voluntary Hospital or Non-Profit Hospital) เป็นโรงพยาบาลที่ดำเนินการ เพื่อให้บริการแก่ผู้ป่วยในการตรวจรักษาโดยไม่คิดผลกำไรตอบแทน มุ่งให้บริการ เป็นส่วนใหญ่ แต่ผู้ป่วยมีฐานะที่สามารถช่วยเหลือได้ ก็ให้ช่วยเหลือถ้าไม่มีเงินการรักษาพยาบาลจริง ๆ โรงพยาบาลก็จะให้บริการฟรี เช่น โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ โรงพยาบาลเทียนฟ้ามูลนิธิ เป็นต้น

4. โรงพยาบาลที่ก่อตั้งขึ้นจากกองทุนของสภาภากาชาด (Red Cross Hospital) เป็นโรงพยาบาลชนิดทั่วไป เพื่อให้บริการด้านการรักษาพยาบาลแก่บุคคลทุกระดับชั้นวรรณะ โดยไม่แยกเชื้อชาติ ศาสนา โดยไม่มุ่งหวังผลกำไร เช่น โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เป็นต้น

ลักษณะของโรงพยาบาลที่ไคมาตราฐานสากล

ใน พ.ศ. 2500 คณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญการบริหารโรงพยาบาล (Expert committee on Hospital Administration) ขององค์การอนามัยโลกได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของโรงพยาบาลดังนี้

" โรงพยาบาลหมายถึง หน่วยงานทางการแพทย์และสังคม ซึ่งมีหน้าที่ให้บริการด้านสุขภาพอนามัยแก่ประชาชน ทั้งด้านการรักษาพยาบาลและป้องกันโรค โดยครอบคลุมไปถึงครอบครัวในเรื่องสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยด้วย นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์สำหรับฝึกอบรม

บุคลากรทางการแพทย์ และทำวิจัยทางค่านสังคมชีวภาพ¹

จากคำจำกัดความของโรงพยาบาลตามที่องค์การอนามัยโลกนั้นพอสรุปได้ว่าโรงพยาบาลที่มีขนาดใหญ่แล้วนั้นควรมีบริการดังต่อไปนี้

1. บริการค่านส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรค
2. บริการค่านรักษาและฟื้นฟูสุขภาพ
3. บริการค่านฝึกอบรม
4. บริการค่านวิจัย
5. บริการค่านให้คำแนะนำปรึกษาค่านวิชาการแก่หน่วย

โรงพยาบาลแต่ละแห่งจะมีบริการครบถ้วนตามที่กล่าวและไวยากรณ์หรือไม่ขึ้นอยู่กับชนิดของโรงพยาบาลและขนาดของโรงพยาบาล ในประเทศไทยโรงพยาบาลที่สามารถให้บริการครบถ้วนส่วนมากเป็นโรงพยาบาลของรัฐที่มีขนาดใหญ่ เช่น โรงพยาบาลรามาธิบดี โรงพยาบาลศิริราช เป็นต้น เนื่องจากโรงพยาบาลของรัฐได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล สำหรับโรงพยาบาลเอกชนจะมีบทบาทหน้าที่ลดน้อยลงไปตามความเหมาะสม เพราะรายได้ของโรงพยาบาลเอกชนนั้นมีรายได้มาจากการรักษาพยาบาลและค่าบริการต่าง ๆ ทางการแพทย์ที่ให้กับผู้ป่วยเท่านั้น ไม่มีเงินอุดหนุนจากรัฐ จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงฐานะและความอยู่รอดของโรงพยาบาลเอกชนด้วย อย่างไรก็ตามโรงพยาบาลเอกชนก็มีบริการหลักที่

¹บรรดู่ ศิริพานิช, "บทบาทของโรงพยาบาลเอกชนในสถานของประเทศปัจจุบัน" (เอกสารวิจัย วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2522), หน้า 6.

จำเป็นต้องให้บริการคือ การรักษาพยาบาลผู้ป่วยที่สมบูรณ์แบบนั้นย่อมหมายความว่า จะต้องพยายามสร้างความรู้สึกของผู้ป่วยที่มีต่อโรงพยาบาลและบริการที่ได้รับดังนี้

1. เป็นสถานที่รักษาผู้ป่วยอย่างแท้จริง (A Place to the sick) หมายความว่า เป็นสถานที่พร้อมจะช่วยและรักษาชีวิตของผู้ป่วยให้ปลอดภัยทุกเมื่อ ดังนั้นจำเป็นต้องมี แพทย์ พยาบาล และบุคลากรทางการแพทย์ที่จำเป็นอย่างครบครัน
2. ห้องพักผู้ป่วยมีบรรยากาศเสมือนที่อยู่อาศัยของตนเอง (A Home to heal the sick) หมายความว่า จะต้องสร้างบรรยากาศห้องพักผู้ป่วยให้เหมาะสมและสามารถที่ญาติจะค้างคืนหรือนอนเป็นเพื่อนผู้ป่วยได้ ซึ่งการสร้างความรู้สึกเช่นนี้จะทำให้ผู้ป่วยคลายวิตกกังวล และจะทำให้ผู้ป่วยฟื้นจากการเจ็บป่วยได้รวดเร็ว
3. มีเครื่องอำนวยความสะดวกสบายต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับที่ดี (A Hotel to heal the sick) หมายความว่า ต้องทำให้ผู้ป่วยที่พักรักษาในโรงพยาบาลมีความรู้สึกว่าได้รับบริการประดุจพักอยู่ในโรงแรมชั้นหนึ่ง

การที่จะสร้างความรู้สึกของผู้ป่วยให้บังเกิดขึ้นได้ครบถ้วนนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่โรงพยาบาลเอกชนแห่งนั้น ๆ ต้องมีการจัดวางระบบการบริหารหรือการจัดการที่ดี ประกอบกับมีบุคลากร เครื่องมือเครื่องใช้ อาคารสถานที่ ที่มีคุณภาพและมีความเหมาะสม ซึ่งความพร้อมของโรงพยาบาลเอกชนมีมากน้อยเพียงใดนั้น ขอกล่าวโดยละเอียดในบทที่ 3 ต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณ ชิริพานิช, "บทบาทของโรงพยาบาลเอกชนในสถานของประเทศไทย"
(เอกสารวิจัย วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, 2522), หน้า 7.